

МОВНИЙ ЖАНР СВІТСЬКА БЕСІДА НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ (У КОНТЕКСТІ УКРАЇНОМЕНТАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА)

Жовнір Марина

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

marina.garaja@yandex.ua

Розгляд мови та суспільства, мови та культури, невіддільних між собою априорі, з функціонально-прагматичного погляду передбачає вивчення суто мовних проблем у площині національно-культурній. Жанрова організація мовної поведінки також є культурно детермінованою. За М. М. Бахтіним, «саме жанри, а не мова в цілому, формують культурно апробовані форми освоєння світу» [Бахтин 1996: 147]. При цьому для жанрової організації комунікативного простору характерна динаміка: нові мовні жанри з'являються, трансформуються, еволюціонують, а подеколи й зовсім зникають, несучи в собі відбиток історичної епохи. Домінуючі загальнокультурні процеси та соціально-політичні фактори впливають на репертуар жанрових утворень. Приміром, на зміну старим суспільним пережиткам приходять нові реалії та види діяльності, відбуваються перетворення на рівні соціальних структур тощо. Ці екстралінгвальні процеси найперше відображаються в мовній тканині того чи того жанру. Світська бесіда (далі – СБ) стала втіленням частини історично-культурного простору, а її поява в україномовному комунікативному середовищі пов'язана зі складними і тривалими суспільно-історичними змінами.

У пропонованій розвідці буде сфокусовано увагу на тому, як і в яких умовах виформовувався феномен світського спілкування в Україні. Відтак її метою є розгляд еволюції мовного жанру (далі – МЖ) СБ у тісному зв'язку з розвитком феномена *української інтелігенції* та укріплення її позицій в суспільно-політичному і культурному житті України в кінці ХІХ ст.

У статті ставимо такі завдання: описати соціально-культурне середовище, в якому виформовувалася СБ як МЖ; розкрити суть понять «салонна культура» і «садибна культура», порівняти їх; окреслити ментально-ціннісну відмінність російської та української інтелігенції кін. ХІХ ст. на тлі кореляції культурно-національних цінностей обох країн; виокремити та схарактеризувати основні типи мовця – українського інтелігента – на етапі зародження світського спілкування в контексті україноментального культурного феномена, розглянути основні способи вербалізації концепту ІНТЕЛІГЕНТ в українській літературі досліджуваного періоду.

Подібно до того, як у межах російських аристократичних кіл кінця ХІХ ст. виформовувалися поняття, номіновані семантично близькими лексемами «свет», «светский», «светское общество», «салонная беседа», «денди» та ін., поява соціального феномена «*українська інтелігенція*» давала право на життя та подальший розвиток в Україні інститутів, маркованих елементом «*світськість*».

Однак процес цей був складним і неоднозначним. Перебуваючи у безпосередній залежності від соціально-історичних реалій «тривалого проживання із

ворожими сусідами» [Бичко 1996:72], українська освічена верхівка зазнавала впливу всього російського та польського. Підтвердження цього знаходимо ще в радянській історіографії (див. праці А. Г. Бондар, М. А. Коновалова, М. Г. Шевчука та ін.), а також у сучасних дослідженнях істориків-українців (див. праці О. Д. Бойка, А. К. Бичко, І. В. Бичка, Я. Й. Грицака, М. В. Поповича, В. Г. Сарбея та ін.).

Зважаючи на значну кількість наукових робіт, в яких поняття *«інтелігенція»* досліджено всебічно: з позиції філософії, соціології, історії, культури та навіть етики (див. праці М. О. Бердяєва, М. О. Добрускіна, І. В. Кондакова, Н. Р. Маликової, Г. Н. Соколової, С. Л. Франка тощо), подаємо у статті лише коротку термінологічну довідку, зосередившись більш детально на тому, як і де гуртувалася інтелігенція, а також на порівнянні спектра ціннісних орієнтирів інтелігентів як у Росії, так і в межах тогочасної України.

Найперше, – це салони XIX ст. Вони стали відображенням і способом самовираження світської людини. Це був своєрідний феномен в історії, літературі та культурі загалом, осередок формування інтелектуальної еліти, розвитку та поширення російських культурних традицій. Але в цьому контексті не можна не згадати й інший бік салонного життя – місця зустрічі та розваг столичної суспільної верхівки. Відомо, що для безперервних веселощів на таких заходах, безтурботних салонних посиденьок, які супроводжувалися невимушеними світськими бесідами, іграми та жартами, не були пріоритетними життєві ідеали, морально-філософські погляди, жодні ціннісні орієнтири та навіть рівень освіти світських чепурунів і салонних дам не вбачали важливими.

За влучною характеристикою П. Д. Боборикіна, це була «салонна інтелігенція», яка працювала у «вищому світі» за «матеріальні подачки та харчі» [Боборькин 1998]. У такому осередку часто «любов до народного блага паралізувала любов до істини» [Бердяев 1991: 6], а отже, на зміну *«істинній»* (родовій, революційній) інтелігенції приходять *«інтелігентщина»* – провладна, інертна та консервативна [Там само]. У вищих колах співіснували «з одного боку високий соціальний статус, елітарність, аристократизм, а з іншого – фальш, пустота, егоїзм і розбещеність» [Дементьев 2010: 385].

Таку кореляцію ідеалів відображено в типології «людей дворянського походження», котрі бувають на світських заходах [Фенина 2005: 98]. Авторка дослідження пропонує чотири типи інтелігентів: *світський чепурун (петиметр, денді, кокетка, світський лев, світська левиця)* – людина, яка ідеально володіє світськими манерами, відповідає усім вимогам світського суспільства, при цьому їй властива певна театральність; *позер; інтелігентна світська людина* – людина, для якої світське та духовне мають однакову цінність; *напівсвітська людина* – людина, яка претендує на звання, але поведінка котрої не відповідає вимогам, є вульгарною, керується категоріями міщанської (буржуазної, просторічної) культури; *несвітський дворянин* – той, хто має дворянський титул, але свідомо уникає світського суспільства, яке сприймається ним негативно, а необхідність близького серйозного спілкування переважає над потребою вести світські бесіди [Фенина 2005: 98–102].

Загальної типології інтелігентів українська культура не має, проте, простудіювавши джерельну базу, переважно історичного та етнографічного характеру (див. праці О. Я. Баран, А. К. Бичко, І. В. Бичка, Н. Ф. Мисака, Ф. І. Свистуна, О. М. Сухого, І. Я. Франка та ін.), стає зрозуміло, що українська інтелігенція формувалася з вихідців із родин священників, селян, учителів,

службовців, представників вільних фахів, що властиве освіченій верстві загалом, і специфічних категорій (безробітних та осіб, які не завершили середню чи вищу освіту). У працях О. Я. Баран досить вдало виокремлено «п'ять основних джерел поповнення національної еліти», а саме: «сім'ї священнослужителів, учителів, селян, а також службовців і працівників вільних професій (адвокатів, лікарів, інженерів та ін.)» [Баран 2005: 309].

Вельми прикметно, що в Україні процес формування прошарку національної еліти проходив не так, як у Росії. Українські філософи А. К. Бичко та І. В. Бичко у своїй праці «Феномен української інтелігенції (Спроба екзистенціального аналізу)» здійснили спробу фундаментально дослідити історію зародження, становлення української інтелігенції, розвиток її соціальних функцій та феноменологічної ролі. Учені стверджують, що на формуванні українського національного характеру особливо сильно позначилися непрості для України тогочасні соціально-історичні реалії: до «комплексу меншовартості» додавалося відчуття «полонізованості» [Бичко 1996: 14]. Саме за таких умов виформовувалася українська самосвідомість і з'являлися «перші будителі нашого національного Духу» [Франко 1980: 72].

Щодо самого поняття «інтелігенція», то, з'явившись у Х ст., воно набуває в Україні соціокультурного значення лише в ХІХ ст., а за сторіччя ідейно еволюціонує. У цей час гіперболізованого значення набувають дворянсько-поміщицькі садиби, які від часу своєї появи іменуються осередками гуртування, «націєтворення та культуротворення» [Горенко 2007: 229] інтелектуальної еліти України.

Активна діяльність таких маєткових утворень знаменувала появу цілого культурно-історичного феномена ХVІІІ–ХІХ ст., іменованого «садибна культура»: «у побутовій атмосфері дворянської садиби органічно перепліталися господарські турботи і насолода неповторною красою української природи, інтимні родинні стосунки й багатолюдні свята, інтелектуальні заняття та художня творчість. Тут збиралися наукові колекції, картинні галереї, бібліотеки... Садибна культура включала в себе водночас культуру різних прошарків пануючих верств (аристократії, середнього дворянства, шляхти, козацької старшини), кріпацької інтелігенції, а також елементів народної культури» [Тимофієнко 1993: 3]. Українські замські садиби стали осередками культивування поглядів та ідеалів інтелектуально-соціальної еліти нового покоління, об'єктом для реалізації різносторонніх суспільно-творчих завдань і зацікавлень.

У діяльності таких громадсько-культурних, відомих політичних діячів, меценатів, поетів, письменників, як В. Б. Антонович, В. М. Гнатюк, М. С. Грушевський, М. П. Драгоманов, О. Ю. Кобилянська, Н. І. Кобринська, М. С. Шашкевич, І. Я. Франко, Є. І. Ярошинська та багатьох інших виформовувалися вектори національно-культурного розвитку країни, а також окреслювалися чіткі орієнтири української інтелігенції: першорядним стає вирішення критичних соціально-економічних, культурних та політичних проблем. За І. Я. Франком, «Інтелігенція повинна передовсім бути інтелігенцією, повинна бути громадою людей з широким образованием, з виробленим характером, з ширим чуттям до народу; а відтак інтелігенція повинна ідентифікуватися, злитися з народом, <... > повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді» [Франко 1980: 148]. Для більшості представників інтелігенції важливим є злиття з соціальними, політичними і владними проблемами, а також можливість прокламації власних позицій.

Коли ми говоримо про ситуацію в Росії, то для нас є значущим питання ідентифікації та соціального призначення інтелігенції, а особливо появи в Російській імперії так званої «псевдоінтелігенції» [Бердяев 1991: 6], до якої «...могли належати люди, які і не займалися інтелектуальною працею і взагалі не були дуже інтелектуальні...» [Бердяев 1991: 68]. Існувала й «обрана меншість, яка створила все, що є найдорогоціннішого для російського життя», «найбільш освічений, культурний та передовий прошарок суспільства» [Боборикін 1998]. Але не можна оминати увагою цілу історичну епоху, починаючи з кін. XVIII ст. (правління Катерини II), коли проявом «великосвітської товариськості» були «салони, звані вечори, обіди та вечері, ранкові прийоми в негліже, бали...» [Ключевський 1905], що було нормою і «формою соціальної організації» [Лотман 1994: 91].

Прикро визнавати й те, що разом із процесом активного саморефлектування української інтелігенції, її самовизначення в системі соціальних координат та у відродженні національної ідентичності, проходив незримий процес пошуку свого місця в тогочасному суспільстві. При цьому непоодинокими були випадки деморалізації та відступництва від власних поглядів під тиском обставин. На українській культурній арені з'являється «псевдоінтелігент», такий собі пристосованець до життя, який, маючи міщанський дух покори, прагне заховатися від бур життя в «затишку теплої хати» [Грінченко 1991 : 173]. Вдалу характеристику таким «українолюбам» дає М. П. Драгоманов: «...І Байдів вихваляють, а все-таки роблять звичайну чиновницьку чи адвокатську кар'єру і киснуть, або, хоч і голодують, то все лишень киснуть без усякої користі для неньки України» [Драгоманов 1970: 422]. Світські бесіди в такому середовищі велися, але як одна із вимог «бути як усі».

Ще одним осередком світської комунікації стає міщанство з його центральною фігурою – «міщанином»: урбанізованим конформістом, котрий прагне до вищої культури і ладен при цьому відмовитися від усього «третьосортного» (українського). Будучи передовсім бажаним об'єктом для сатири, позбавленим будь-яких високих життєвих цілей і поривань, такий світський пан сприймається радше як пасивний творець і споживач маскультури, ніж як особистість з внутрішнім поштовхом до саморозвитку та індивідуалізму.

Для української культури характерним є розподіл за певними типологічними рисами та моделлю поведінки в межах соціального стану, іменованого «інтелігенція». Утім, для повної лінгвістичної перспекції цього варто залучити, і ментальну складову, і те, що ціннісні пріоритети представників російської та української інтелігенції різнилися. Особливо влучно з цього приводу занотовано у вже згаданій праці «Феномен української інтелігенції (Спроба екзистенціального аналізу)», де автори називають російську інтелігенцію «ментальною альтернативою Україні» [Бичко 1996: 28]. Щодо останньої, має рацію відомий філософ української діаспори М. Шлемкевич, котрий іменує українських інтелігентів «загубленою українською людиною» й одверто закидає їм «брак цивільної відваги мати свою думку», «стояти при своєму переконанні», «брак відваги супроти юрби й демагогів» [Шлемкевич 1992: 12]. Також дослідник пропонує типологію українського менталітету: *тип старосвітських поміщиків* з обмеженим кругозором, що живуть переважно біологічним життям і отримують насолоду від простих буденних речей; *гоголівський тип* (талановитий українець, що сумлінно несе імперську службу); *тип Григорія Сковороди*, шляхетного, але пасивного, нерішучого та бездіяльного; *тип шевченківської людини*, домінанта життя і ментальності якої полягає у перетворенні

світу за законами праведності, а моральним ідеалом є вільний дух, що самовизначається на базі власного пізнання.

Усе сказане дає змогу типологізувати українських інтелігентів аналізованого в розвідці часового проміжку в контексті україноментального культурного феномена:

– *інтелігент за походженням* – той, хто має титул, знатний родовід. Це служить внутрішнім поштовхом долучитися до процесу національно-культурного та соціально-економічного розвитку країни або бути пасивним спостерігачем. Дотримується вимог світського спілкування;

– *інтелігент за покликанням* – людина, активна громадсько-політична позиція якої зумовлена різким бажанням зрушень, новітніх звершень в країні. Патріотизм та почуття любові до Батьківщини дещо гіперболізовані. Творча складова переважає над раціональною. Це людина, котра задає тон світської комунікації;

– *псевдоінтелігент* – держслужбовець, працівник управлінського апарату. Пасивний, безініціативний, безамбітний. Такій людині притаманна шаблонність і консерватизм у поведінці та спілкуванні. Світські манери витримані;

– *міщанин* – зросійщений, далекий від усього патріотичного, такий собі «маленький пан», існування якого зводиться до створення комфортних для себе умов. Пафос та елемент театрального загравання створюють ореол комічності. Поведінка не відповідає нормам світськості. Мова комічна, часом навіть вульгарна.

Ми усвідомлюємо, що розкриття нової теми вимагає ґрунтовного дослідження, тож запропонована класифікація не є вичерпною, однак має право на існування.

Указані обставини досить виразно окреслюють ядро (середовище), у якому виформувалася СБ як жанр: осередки згуртування національно-свідомих, просвітлених, освічених представників різних верст населення, передовсім інтелігентів як за походженням, так і за внутрішнім станом душі.

Такі відмінності породжують запитання «Яким же є творець саме українських світських розмов?». Спробуємо розібратися в цьому, подавши характеристику концепту ІНТЕЛІГЕНТ в українському лінгвокультурному контексті. Можна припустити, що етикетне, невимушене світське спілкування зароджувалося саме в культурному, освіченому середовищі, і при цьому не намагалися пов'язати російські дворянські традиції з когнітивними і прагматичними ознаками МЖ СБ.

Загальне значення слова *інтелігент* в українській мовній традиції (за тлумачними словниками) – «той, хто належить до інтелігенції» у значенні «соціальної групи, що складається з освічених людей, яким притаманна велика внутрішня культура, які професійно займаються розумовою працею, розвитком і поширенням культури» [СУМ: 36], «люди розумової праці, які мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури» [НТСУМ: 75] тощо.

Як бачимо з енциклопедичної довідки, поняття *інтелігенція* першорядно акумулює в собі «розум», «розуміння» та «моральну чутливість», «освіченість» (див. праці Н. І. Балашова, М. О. Бердяєва, Н. А. Гредескула, В. В. Тепікіна та ін.). На основі словникових дефініцій постають ключові складники концепту ІНТЕЛІГЕНТ: ЗНАННЯ, КУЛЬТУРА, НАУКА, РОЗУМ, ТВОРЧІСТЬ, ПРАЦЯ, РОЗВИТОК. Додаткової експлікації потребують концепти ЗНАННЯ, КУЛЬТУРА і ПРАЦЯ, позаяк, будучи освіченою (володіючи певним обсягом знань), культурною (такою, що демонструє високий рівень культури) людиною, інтелігент докладає чималих зусиль (працює над власним самовдосконаленням та прокламацією власних поглядів).

ЗНАННЯ – 1. Обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що- небудь; 2. Сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження [СУМ: 642].

КУЛЬТУРА – 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії [СУМ: 395]; 2. Освіченість, вихованість [Там само].

ПРАЦЯ – 1. Діяльність людини; сукупність цілеспрямованих дій, що потребують фізичних і розумових дій та мають своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей; 2. Трудовий процес певного фахівця; 3. Певний вид оплачуваної трудової діяльності; 4. Зусилля, напруження; 5. Матеріалізований результат якоїсь роботи, діяльності; 6. Робота, функціонування машин, механізмів [СУМ: 522]. У нашому дослідженні ми не беремо до уваги словникові потрактування 2-6, бо ці ознаки входять до змісту поняття праця, але не входять в об'єм концепту ПРАЦЯ. Утім, враховуємо семантику поняття розумової праці як трудової діяльності, що потребує переважного напруження сенсорного апарату, емоційної та психічної сфери і не потребує значних фізичних зусиль [Там само].

Інтелігент – це людина, котра, здобувши розумовою працею знання, поширює їх серед інших, підвищуючи загальний рівень знань та культури суспільства. Мовне вираження основних (пікових) лексем-складників концепту ІНТЕЛІГЕНТ у дефініціях є підтвердженням цього. Саме ж поняття, будучи надзвичайно семантично містким, відкриває широке поле для наукового дослідження, проте ми зосередимося лише на тому, як виражено цей концепт в українській літературі кінця ХІХ ст.

Аналіз художніх зразків дав можливість окреслити концептуальні ознаки ІНТЕЛІГЕНТА: *знання, культура, розумова праця*.

Перша ознака репрезентована в мовленнєвому контексті та в текстовій тканині творів такими лексичними одиницями: *розум (ум), знання, наука*: «Коли б була, як доктор А. казав, мені розважним критичним **умом**, не була б я ані в часті такою безталанною серед нинішнього ладу суспільного, не була б я такою самотньою, якою сьм дійсно», «Бо, як ви й самі сказали, в мене аналізуючий і розважуючий дух, критичний **розум**...», «А що єсть поправді, те й по **розумі**. Будемо отже доти апелювати до її **розуму**, доки вона квінтесенції не зрозуміє», «**Я** дійсно одна з тих «розважних критичних **умів**», котрі ані себе, ані других не щадять» (О. Кобилянська. Людина); «Ой ви, **уми-розуми!** – промовив сміливо Сухобру», «Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть розвиттям **розуму**, і виглядали паничками й європейцями між грубими великорусами», «А се справа така, що треба її оповісти докладно, бо інакше ваш адвокатський **розум** готов мене зрозуміти фальшиво», «А чи є в вас така **наука** «Печорський Патерик»? **Я** дуже люблю його читати! Та **наука** повинна бути у вас...» (І. Нечуй-Левицький. Хмари).

Бути культурним – це бути освіченим і вихованим, повсякчас та принагідно демонструвати високий рівень освіченості й манери, проявляти етикет. Об'єктивнація цієї ознаки концепту ІНТЕЛІГЕНТ відбувається через такі лексеми-вербалізатори: *освіта, просвіта, наука, вихований, чемний, стриманий* тощо: «А *знаєте*, Вікторе Титовичу, що Надя оце напалась на мене **стриманим**. Ви **стримана** людина, Серафікусе», «Взагалі, я не припускаю, щоб **чемна** людина могла образити жінку...» (В. Домонтович. Доктор Скрафікус).

Неймовірні зусилля, направлені на здобування освіти, передбачали поєднання наполегливості і значної розумової активності, тобто здатності сприймати знання та поширювати їх у маси. Розумова праця у семантичному просторі інтелігента – це потяг, бажання «вивчати», «читати», «розвиватися», «цікавитися» тощо, які експлікуються такими лексемами: *писати, читати, учити, обмірковувати, аналізувати, працювати* та ін.: «Він сам **вивчив** німецьку мову, і на його столі купою лежали німецькі філософські книжки...», «Українець, гладенько причесаний, чисто убраний, сидів коло свого столика й **писав**», «**Начитавишся** «Патерика» і «Житій», він закидав на церковний язик», «**Читаєте** радо? – спитала його опісля. **Радо**», «Розумна розмова показувала, що вона багато **читала**, багато знала й усім **цікавилась**», «Молоді товаришки Мурашкової сходились частенько в до Зої, щоб **читати** в гурті нові наукові книжки» (І. Нечуй-Левицький. Хмари), «**Читала** все, що під руку попадало» (Леся Українка. Блакитна троянда), «Тут вони на волі **перечитували** усякі нові книжки, й наукові, й контрабандні, **обмірковували** **перечитане**, змагались за принципи, складали й **вироблювали** собі **вольні пересвідчення**, за очима своїх консервативних батьків, за і суворох матерів», «Вища наука pomoже й до усякого діла стати, бо вона ж навчить, як за діло братись, – сказав Комашко» (І. Нечуй-Левицький. Хмари); «Я все **аналізую** й не маю милосердя ні над собою...» (О. Кобилянська; Людина); «У Києві я взявся знов за **працю**... Я **працював**. Нерви заспокоїлись, повернувся сон» (В. Домонтович. Доктор Серафікус).

Концепт ІНТЕЛІГЕНТ вербалізується також лексичними одиницями, семантика яких містить імпліцитний зв'язок із ключовою лексемою. Так, у Франка маємо приклад використання словосполучки «голова неабияка» на позначення розуму: «Го, гої. Я то знав, що з пана Євгенія Рафаловича будуть люди. Ще як се був малий Генцьо, то вже було видно, що то **голова неабияка**» (І. Франко; Перехресні стежки).

Згадування навчальних закладів є свідченням того, що той, про кого йдеться здобуває (поширює) освіту, знання: «Яка інтересна й сумна, і поетична дума! **Шкода**, що про це нам нічого не казали в **гімназії** і за ті цікаві думи», «Хто йде в **академію?**», «**Дашкович** **недовго** й був в **академії**. Його добра слава пішла скрізь; і його запросили перейти в **Московський університет**. Але, скуваючи додому й за Києвом, він потім перейшов в **Київський університет**» (І. Нечуй-Левицький. Хмари).

Лексеми-номінації наукових посад, ступенів непрямо виражають високий рівень освіченості: «**Степане** **Івановичу!** Ти жартуєш...Ти ж **професор!**», «Я **професор** божою милостю і волею начальства, але якби мене хто прив'язав вірвовками до цього стола в такий вечір, як оце сьогодні, то я б зубами перегриз вірвовки, а таки б не сидів!» (І. Нечуй-Левицький. Хмари); «Пан **Стальський**, мій **домашній інструктор** у третій... ні, pardon, у другій гімназійній класі!», «... яка то була радість, коли я прочитав у «Народівці», що мій елев, пан Євгеній Рафалович, одержав на **Львівському університеті** **ступень доктора прав**» (І. Франко. Перехресні стежки).

На важку розумову працю з метою самопізнання та розвитку вказують контексти, зокрема словосполучки «в шафах і на столах», «товсті купи паперу», «списані його рукою» експлікують тяжку розумову працю, тривалу в часі, таку, що має плоди. «**В його шафах і на столах лежали товсті купи паперу, списані його рукою**», «**В хаті** тхнуло папером і книжками. **Вся краса вечора, сонця, неба й Дніпра** **неначе була десь захована для його під землею**» (І. Нечуй-Левицький. Хмари). Імпліцитно виражено концептуальну ознаку *розумова праця* в реченнях: «Ой, не говори, а то засну отут-таки в тебе на софі. **Чи в тебе голова не**

крутиться од тієї філософії?», «*А в мене б запаморочилась, якби я послухала хоч півгодини. Потривай! Я тебе таки витягну з твого кабінету!*» (І. Нечуй-Левицький. Хмари). Автор акцентує увагу на значущості наукової діяльності, якій досить часто присвячувалося все життя.

Концепт ІНТЕЛІГЕНТ є надзвичайно значеннєво містким і має різнобічні характеристики. З одного боку, це – освічена, добре вихована людина, а з іншого – людина, котра, здобувши непростою розумовою працею знання, намагається поділитися ними з іншими. Формуючи своєрідний збірний ідеал творчої особистості, задіяної у сфері розумової праці, з широкими просторовими уявленнями, чітко окресленою системою цінностей та активною громадянською позицією, представники української інтелігенції свідомо чи ні, долучилися до процесу формування та розвитку інституту світськості в Україні.

Система цінностей українських інтелігентів акумулює у собі поняття честі, мужності, бажання заслужити повагу, виділитися з-поміж інших своїми поглядами, словами та вчинками, а також зовнішню гнучкість, поступливість, ввічливість і толерантність у спілкуванні. Такі постаті простежуються в образах головних персонажів І. Я. Франка (Рафалович «Перехресні стежки»), Б. Граб «Над Німаном», С. Трацький та вчитель Міхновський «Не спитавши броду»), І. Нечуя-Левицького (В. Дашкович «Хмари»), О. Кобилянської (О. Ляуфлер «Людина») та багатьох інших.

У проаналізованих «інтелігентських повістях і романах» І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Б. Грінченка, І. Франка, М. Павлика, М. Вовчка, О. Кобилянської, Є. Ярошинської, Лесі Українки та багатьох інших малюються образи вітчизняної інтелектуальної творчої першості, яка корелює з російською. Спілкування тих, кого іменують «новими людьми» – основа світської комунікації.

Особливістю СБ є її сфера побутування – місця, де збираються представники тогочасного інтелігентного, освіченого середовища. Локація є досить різноманітною: від офіційно організованих зборів і зустрічей до тихого вуличного провулку, парку чи навіть домашньої прикамінної зони. У ході СБ ще на етапі жанротворення зберігається комбінація прагматичних цілей – заохотити до комунікативного контакту, утримати, інформувати та спонукати до власних висновків і дій, які в аналізованих зразках СБ представлені з різною ілюктивною силою. Крім цього, світська комунікація поєднувала етикетний та гедоністичний компоненти: культурне спілкування, від якого учасники отримували задоволення.

Розвідка – лише спроба показати СБ у своєму зародку, в середовищі, в якому вона оформилася як жанр. Надалі планується розгляд світської комунікації у діахронії з урахуванням семантичного розвитку концепту ІНТЕЛІГЕНТ.

Література

Баран 2005: Баран, С.: Українська сільська інтелігенція Галичини (кінець XIX ст. - 1939 р.): спроби ідентифікації. In: Галичина. – 2005. – № 11. – С. 307–313.

Бахтин 1996: Бахтин, М.М.: Проблемы речевых жанров. Из архивных записей к работе «Проблема речевых жанров». Проблема текста. Москва 1996.

Бичко, Бичко: Бичко, А., Бичко, І.: Феномен української інтелігенції (Спроба екзистенціального аналізу). In: Слово і час. 1995. № 9 – 10, с. 39 – 50;

Бердяев 1991: Бердяев, Н.А.: Философская истина и интеллигентская правда. In: Вехи. Сборник статей о русской интеллигенции. Изд-во Уральского ун-та, Свердловск 1991, с. 6 – 25.

Боборыкин 1998: Боборикін, П.Д.: Русская интеллигенция. [Електронна версія].

Режим доступу: // <http://ihavebook.org/authors/20809/boborykin-petr-dmitrievich.html>

Горенко 2007: Горенко, Л.І. : Тарас Шевченко та його оточення (В. Білозерський, М. Білозерська, О. Білозерська-Куліш та П. Куліш). In: Матеріали VI Міжнародного семінара «Т. Г. Шевченко и мировая культура». Санкт-Петербург, 2007, с. 228–235.

Грінченко 1991: Грінченко, Б.Д. : Твори. Наукова думка, Київ 1991.

Дементьев 2010: Дементьев, В.В. : Теория речевых жанров. Знак, Москва 2010.

Драгоманов 1970: Драгоманов, М.П.: Літературно-публіцистичні праці. Наукова думка, Київ 1970.

Ключевский 1904: Ключевский, В.О.: Курс русской истории. [Електронна версія]. Режим доступу: // http://bookz.ru/authors/klu4evskii-vasilii/kl_01/1-kl_01.html

Лотман 1994: Лотман, Ю.М.: Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII-начало XIX века). Искусство, Санкт-Петербург 1994.

Тимофієнко 1993: Тимофієнко, В.І.: Українська садибна архітектура другої половини XVIII - першої третини XIX століття. НДІТІАМ, Київ 1993.

Фенина 2005: Фенина, В.И.: Речевые жанры small talk и светская беседа в англо-американской и русской культурах. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Саратов. гос. акад. права, Саратов 2005.

Франко 1980: Франко, І.Я.: Зібрання творів: у 50 т. Наукова думка, Київ 1980.

Шлемкевич 1992: Шлемкевич, М.: Загублена українська людина. Фенікс, Київ 1992.

Умовні скорочення

С У М: Словник української мови: В 11-ти томах. Т. 5. Наукова думка, Київ 1970–1980.

Н Т С У М: Новий тлумачний словник української мови: В 3 томах. Т.3. «Аконіт», Київ 2003.

Джерела ілюстративного матеріалу

Домонтович 1988: Домонтович, В.:Проза.Сучасність,Мюнхен 1988.

Кобиланська 2008: Кобиланська, О. Вибрані твори. Інтелект-Арт, Київ 2008.

Нечуй-Левицький 1965: Нечуй-Левицький,С.І. : Зібрання творів у десяти томах. Наукова думка, Київ 1965.

Українка 1975: Українка, Л.: Блакитна троянда: драма. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://diasporiana.org.ua/drama/9452-ukravinka-1-blakitna-trovanda/>

Франко 1980: Франко, І.Я. : Перехресні стежки: повість. [Електронний ресурс]. Режим доступу: // http://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=2907

Summary

The article focuses on analysis of lexical verbalization and semantic content of concept INTELLIGENT in the genre of society conversation. An author describes the socio-cultural context of the society conversation among the Ukrainian intellectuals of the 19 century and shows the main mental and national differences between the Russian and Ukrainian intellectuals of that period of time. In addition, the author shows the mental correlation of cultural and national values of intellectuals in both countries and gives his own typology the Ukrainian intellectuals of the 19.

Key words: speech genre, society conversation, concept, mentality.